

"ZAKÁZANÉ" KNIHY V KNIHOVNĚ TEREZIÁNSKÉHO CENTRALISTY

Valentin Urfus

Cílem historického poznání jsou v první řadě obecné rysy vývoje. Ruku v ruce s tím však jde i snaha zmocnit se minulosti v celé její jedinečné neopakovatelnosti. Jen v zrcadle živých a živoucích podrobností mohou jednotlivé události nabýt své skutečné váhy a přesného významu.

Všechny tyto staré a běžně známé pravdy dostávají novou platnost, jakmile se ocitáme tváří v tvář souvislostem, jež se protínají v rukách významného jedince a kde tedy úloha subjektivního činitele v dějinách je jasně patrna. Je tomu zvláště tehdy, lze-li v takovémto průsečíku nalézt nové skutečnosti, jež mohou jednající osobu postavit do nového a nečekaného světla nebo které mohou odhalit její mentalitu či blíže určit podmíněnost jejích názorových východisek.

F r i d r i c h V i l é m h r a b ě H a u g v i c, jeden z tvůrců tereziánského centralismu a vlastní protagonista první vlny tereziánských reforem z konce čtyřicátých let 18. stol. k takovému osobnostem nepochybně náleží. Jeho životopisná data, jakož i celkový profil připoutaly již vícekrát pozornost historiků, kteří se zabývali zmíněným časovým úsekem či jinak se svou prací přiblížili otázkám, jež s ním úzce souvisejí.

Haugvicova osoba i jeho podíl na dotčeném vývoji vyhrazovaly ostatně takovému zájmu dostatek místa. Příslušník staré rodu šlechty, náboženský konvertita a současně někdo, kdo měl nepochybný vztah k myšlenkovému ovzduší raně osvícenské éry, významný představitel tereziánského dvora, zároveň však druhořadý aristokrat z provincie, který ve výchozím bodě své životní dráhy měl málo naděje na pozdější uplatnění - tak by bylo možno asi načrtnout několik základních kontrastů, v jejichž mezích se pohybovaly i ostatní vůdčí linie Haugvicova portrétu. K nim jistě na předním místě náležela nekompromisní důslednost, se kterou bez jakýchkoliv rozpaků prosazoval svoje záměry, nezastavuje se ani před tím, že jeho dílo měnilo od základu státoprávní vztahy mezi jednotlivými součástmi habsburského imperia.

Nelze se proto divit, že jeho charakter byl již v očích současníků vybaven rysy jistého arivismu. A připočteme-li k tomu skutečnost, že Haugvicovi připadla úloha někoho, kdo pomáhal pohřbívat poslední zbytky státoprávní svébytnosti českého historického státu, pochopíme značnou dávku antipatie, která v české literatuře vždy doprovázela zmínky o něm. Pochopíme však zároveň i něco dalšího: bezděčný, dramatický pathos, který dokresluje vylíčení životních postojů Haugvicových protihráčů z řad teritoriálně a zčásti i jazykově cítící české šlechty, zvláště pak obrysy, jež tu dostávají postavy jeho hlavních odpůrců, posledních českých dvorských kancléřů hr. Filipa Josefa Kinského, a jmenovitě pak hr. Bedřicha Gerváse Harracha.

Jejich ve svém základu jen skupinově a stavovsky omezená stanoviska přerůstají tak najednou v obhajobu českého státoprávního dědictví. Neúspěchy Haugvicova administrativního systému i jeho konečné selhání vyznívá tak v naznačeném pohledu s jistou dávkou mimoděčného zadostiučinění jako nezbytný důsledek, ne-li přímo spravedlivý trest, jímž byla stížena jeho nevybíravost a nedostatek jakýchkoliv skrupulí.¹⁾

Není zajisté třeba čtenáře příliš přesvědčovat, že právě nastíněný obraz měl na stránkách historiografické literatury svoji dobovou podmíněnost; že by jej tedy bylo možno v ledačems popravit a uvést do objektivnější viděných souvislostí, zejména zdůrazněním historické úlohy tereziánského absolutismu a jeho třídně ekonomického pozadí; současně je však třeba přiznat, že v tomto novém pohledu by řada tradičních hledisek zůstala nepochybně neotřesená.

Stačí zajisté jen několik slov k tomu, aby byla naznačena historická úloha, kterou tereziánské období a osvícený absolutismus jako určitá

1) Základní biografická data o Haugvicovi jsou nejsnáze po ruce u C. v. W u r z b a c h a, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, sv. 8., Wien 1862, 68; ve starší čes. literatuře podali - pokud vím - Haugvicův portrét nejdůplněji, zejm. v souvislosti s přípravou decenálního recesu, B. R i e g e r, Dílo centralismu v 18. stol., Drobné spisy B. Riegra, I., Praha 1914, 5 an. (a dříve již i v: Krajské zřízení v Čechách, II. 1, Praha 1892, 2 an.) a J. P e k a ř, České katastry 1654-1789, Praha 1932 (2. vyd.), 145 an.; zvl. Pekař, opíraje se o známý deník tereziánského nejv. hofmistra, kn. Khevenhüllera (vydaný R. Khevenhüllerem a J. Schütterem), líčí H. jako někoho, kdo je nezatížen svazky s tradiční aristokracií u dvora a přichází do Vídně pln ctižádosti a nových myšlenek, svou energií se rychle dostává (prý zásluhou Frant. Št. Lotrinského) do nejužšího kruhu rádců Mar. Terezie; dvorská šlechta H. pohrdá, mimo jiné i pro jeho osobní vlastnosti, v neposlední řadě i pro jeho fyzickou ošklivost. - K významu správních a státoprávních změn srv. z novější literatury: J. K a l l b r u n e r - M. W i n k l e r, Die österreichische Zentralverwaltung, Die Zeit des Directorium in publicis et cameralibus, Wien 1925, Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 18, F. W a l t e r, Die österreichische Zentralverwaltung in der Zeit Maria Theresias, Wien 1938, Veröffentlichungen ... 32, t ý ž, Die thesesianische Staatsreform von 1749, Wien 1958.

modifikace feudálního absolutismu sehrály v pozdně feudálním vývoji našich zemí. Skutečnost, že náš národ právě v této chvíli, kdy se počal stávat národem v novodobém slova smyslu, nežil ve vlastním státě a že tedy zásadní podmínky pro rozvoj našeho národního obrození spoluvytvářela politická organizace, která vlastně nebyla pokračováním historického českého státu, tu měla nepochybně základní význam. Tradiční státoprávní hlediska starší české literatury, jež sloužila jako rámec pro posouzení všech událostí tohoto období, zůstávají tedy v platnosti nadále a jsou nepochybně rozhodujícím činitelem při hodnocení podílu, jenž připadal jednotlivcům v průběhu tohoto vývoje.

Nové rysy ve známém portrétu historické osobnosti mohou být opřeny jen o nové poznatky. Ty pak - obecně vzato - mohou buď doplňovat dosavadní znalosti o jejím veřejném působení, nebo mohou být laděny intimněji, dovolující nahlédnout do ideového a názorového světa, který motivoval její jednotlivá vystoupení a její psychosociální mentalitu. V historické vědě se od určité doby vžilo přesvědčení, že k takovému poznání se mimořádně dobře hodí sledovat dobovou literární produkci, se kterou se určitý jednatel musil dostat do styku, že jsou to tedy především knihy, jež procházely jeho rukama, v nichž se zračí všechny právě dotčené podněty. K předpokládanému cíli mohou ovšem vést jen konkrétní zjištění. Proto v popředí badatelského zájmu historiků se ocitají soubory knih či celé knihovny, jež mají prokazatelný vztah k významným jednotlivcům a jejichž studium může také přinést očekávaný výsledek. Je samozřejmé, že i tato cesta, stejně jako každý jiný pramenný výzkum, vyžaduje značné dávky opatrnosti a pečlivého zvažování.

To platí nepochybně i o osobě, jež je v popředí pozornosti těchto odstavců. Souvislosti, jež se tu nabízejí - i to je možno povědět hned na začátku - mají nadto, třeba jde v jádře o drobnou epizodu, určitou zvláštní lákavou a pikantní příchut zároveň; Haugvic, o němž je známo, že byl vlastníkem Náměště nad Oslavou, starého moravského, kdysi žerotínského panství, byl totiž, jak vyšlo najevo při projednávání jeho pozůstalosti,²⁾ vlastníkem knih, které jako "zakázané" vzbudily nežádoucí pozornost cenzurních orgánů. Ne-li skutečnost, že tak významný představitel tereziánského dvora měl podobnou literaturu, tedy jistě postup

2) Státní archiv Brno, C 2 Tribunal - pozůstalosti H 172: "Consignation deren unter denen gräfl. Friedrich Wilhela v. Haugwitzischen ... Verlassenschafts-Büchern befundenen verbotenen Büchern"; 13.IV.1767 se cenzurní komise obrací na gubernium (za komisi je podepsán Jos. bar. Widman): knihy je třeba "zur weiteren beliebigen Veranlassung gehorsam-dienst-schuldig zu überreichen"; 18. resp. 25.IV.1767 žádá gubernium tribunal, aby sepsané knihy byly odevzdány "anhero zur weiteren Vorkehrung".

dědnicích orgánů v pozůstalostním řízení, jsou samy o sobě dostatečně zajímavé. Opravdu také soubor oněch "zakázaných" knih byl z Haugvicovy pozůstalosti vyčleněn a z cenzurních důvodů pozastaven.

Dotčených knih nebylo ostatně málo, celý soubor obsahoval více jak 50 položek. Ponechme zatím stranou, zda šlo o ustrašenost úzkoprsých byrokratů či aplikací běžně praktikovaných zásad;³⁾ co musí asi více zaujmout a co je také vlastním důvodem, proč si tato podrobnost zaslouží samostatného literárního zájmu, je něco jiného: je to nepochybně otázka, jak dalece se v těchto knihách jeví Haugvicova osobnost a její názorová a ideová profilace, otázka, která, jak je snad zbytečné předem zdůrazňovat, může být kladně zodpověděna a jež tedy přináší nepochybně i nové postřehy doplňující naše vědomosti o Haugvicovi, a nejen o něm, nýbrž do značné míry i naše vědomosti o názorové atmosféře poloviny 18. století v českých zemích a v Rakousku.

Zmíněný, cenzurou pozastavený soubor knih je svým způsobem nahodilým celkem, nahodilým v onom smyslu, jak byl vyčleněn z ostatního knižního majetku. Přes to jsou tu však určité vnitřní obsahové vazby a určitá tématická příbuznost, která dovoluje rozlišit několik blíže a přesněji ohraničitelných skupin. Tyto zřetele vystupují nejprve prostřednictvím formálních znaků: jde převážně o díla publicistického rázu. Jinými slovy tedy o knihy náležející onomu literárnímu druhu, který se v evropských kulturních dějinách uplatňoval již od pozdní renesance a jemuž křídla propůjčilo především masové rozšíření knihtisku. Letáková a pamfletistická publicistika je něčím, s čím se badatel od raného novověku setkává na každém kroku. Co odráží, ale také záměrně působí na zvolna se formující veřejné mínění a co hraje významnou roli již v průběhu třicetileté války, a zejména pak později v předvečer buržoazních revolucí, kdy pamflety a letáky se stávají tribunou společenskokritických a osvíceneckých myšlenek. Ne náhodou také řada reprezentativních prací z tohoto okruhu měla i jistý vztah k počátkům žurnalistiky a novin.

Je samozřejmé, že po obsahové i formální stránce měly tyto literární projevy nestejnou a velmi rozmanitou úroveň. Příznačnými pro ně byly tak některé výrazové prostředky: jejich autoři si běžně libovali v nejroznějších fikcích, užívajíce jednou prostoduchých, jindy rafinovaně pointovaných jinotajů, jimiž útočili na city čtenářů a snažili se je

3) O cenzuře v Rakousku srv. nejnověji: Grete Klingenstein, Staatsverwaltung und kirchliche Autorität im 18. Jahrhundert, Das Problem der Zensur in der thesesianischen Reform, München 1970 (Österreich Archiv-Schriftenreihe des Instituts für Österreichkunde, hg. v. E. Zöllner), k situaci v šedesátých letech: 158 an., 197 an.; o církevní cenzuře dobře informuje starší práce: Jos. Hilgers, Der Index der verbotenen Bücher in seiner neuen Fassung, Freiburg i. Br. 1904; děkuji při této příležitosti Dr. Zd. Šimečkovi, CSc. za cenné rady o těchto otázkách.

přesvědčit. Nezbytným doprovodem toho byl převážně anonymní ráz této produkce, který zpravidla tvořil jen chatrnou zástěrku skutečnému původcovství nebo byl manévrem vypočítaným k zvýšení účinnosti. Ostatně autorství bývalo současníkům zřejmé, takže jeho určení působí obtíže spíše historikovi při retrospektivním pohledu.⁴⁾

I když knihy a knihovny jsou vítaným pramenem pro poznání mentality a ideového profilu jejich majitelů a uživatelů, je přece jen, jak bylo již naznačeno, třeba vidět i heuristické hranice této metody. Ne vždy je možno, zvláště jde-li o knihy z pozůstalosti, jako je tomu právě v našem případě, prokázat bezprostřední čtenářský vztah, který spojuje zemřelého s tím, co zanechal. V našem případě lze však podobné rozpaky odložit stranou. Knihy jsou součástí soukromé pozůstalosti a sotva lze tedy předpokládat, že by se v jejím rámci ocitly náhodou či jako vedlejší produkt úřední činnosti. Ani otázky provenience nemohou působit vážnější obtíže. Obsah knih i jejich vydavatelský původ mají určitý vztah k době či k otázkám, jež mohly zajímat někoho, kdo se podílel na událostech, jež určovaly její ráz.

Vedle publicistických děl tvoří druhou relativně samostatnou skupinu knihy náležející svou povahou nebo osobami svých autorů mezi díla právnícká nebo mezi práce, jež se hlásí - mluveno dobovou terminologií - do okruhu tak řečených policejních nebo také politických věd, tedy do okruhu, který byl předchůdcem pozdější státovědy nebo také i prvých náběhů k teoretické ekonomii.

Konečně další, rovněž ohraničenou skupinu tvoří knihy náboženského obsahu, pro naše sledování asi nejméně zajímavé, jejichž souvislost s protestantskou minulostí Haugvicovou je zřejmá. Nicméně i tady, jak bude příležitost se k tomu ještě vrátit, šlo v jednotlivostech nepochybně o projev specifického zájmu o náboženské poměry ve Slezsku, jež měly v protireformačním vývoji svoje osobité postavení.

V užší publicistické skupině upoutá pozornost především několik letáků z doby, která od poloviny 18. stol. byla časově již značně vzdálenou, totiž z doby českého stavovského povstání. Jsou to publikace nále-

4) K charakteru publicistických projevů, a zejm. letákové literatury na konci 17. s v první polovině 18. stol.: J. H a l l e r, Die Deutsche Publizistik in den Jahren 1668-1674, Ein Beitrag zur Geschichte der Raubkriege Ludwigs XIV., Heidelberg 1892, Preussische Staatsschriften aus der Regierungszeit König Friedrichs II., hg. v. J. G. Droysen und M. Duncker, I., bearbeitet v. R. K o s e r, Berlin 1877, XI an.; z čes. literatury ovšem pro dobu starší názorně ukazuje velkou účinnost letáků (v tomto případě skutečných, tištěných na jediném listě) M. B o h a t c o v á, Irrgarten der Schicksale, Einblattdrucke vom Anfang des dreissigjährigen Krieges, Praha 1966; z literárněvědného hlediska zachycuje dobře atmosféru této doby disertace: W. P r o m i e s, Die Bürger und der Narr oder das Risiko der Phantasie, Eine Untersuchung über das Irrrationale in der Literatur des Rationalismus, München 1961.

zející do řady označené společným, rozmanitě obměňovaným názvem "V a r i o r u m d i s c u r s u m B o h e m i c o r u m n e r v u s c o e r H u s s i t e n G l o c k".⁵⁾ Jako její fiktivní autor byl uveden "J o h a n n e s H u s r e d i v i v u s", podrobnost jistě natolik výmluvná, že není potřebí obšírně zdůrazňovat, jaké bylo obsahové zaměření. Ostatně mnohmluvné a obrazné podtituly jednotlivých svazků to blíže naznačují zcela jednoznačně: oživlý Hus, v některých pokračováních i Jan Žižka, tu řeší vždy aktuální politické otázky, vystupují jako prostředkovatelé husitských tradic v předbělohorské současnosti. Jistě by bylo možno - ovšem v jiných souvislostech, než sledují tyto odstavce - pokračovat v úvahách, jak těchto fantasijních prostředků užívala stavovská propaganda a jak je zpracovali jejich skuteční autoři Johannes Meteranus (Janus Meder) a Johannes v. Rorig, který sám sebe označil přídomek "Hussi discipulus". Co nás bude asi více zajímat je skutečnost, že v Haugvicových, cenzurou pozastavených knihách bylo základní vydání "Zvonu" a jeho dalších pět pokračování, jejichž tematika byla většinou protijesuitská. Již tato okolnost sama naznačuje - a další srovnání mění takovýto předpoklad v jistotu - že mezi Haugvicovými knihami se tyto historické dokumenty, nebot v polovině 18. stol. takovouto povahu tisky z doby kolem Bílé hory měly - neocitly náhodou. Byla to nepochybně tedy jejich tematika, která vedla majitele k tomu, aby si je obstaral.

Že protijesuitská propaganda nalézala u Haugvice ochotného sluchu, aniž musila být prostředkována historickými doklady z českého povstání, zdá se naznačovat jiná dvojice brožur, obsahově příbuzných, ne-li totožných. Obě jsou výplodem ostrých výpadů proti jesuitům, motivovaných tentokrát jinak, dokonce událostmi, které se dotýkaly Dálného Východu. Jesuité dosáhli na přelomu 17. a 18. stol., jak známo, významných misijních úspěchů v Číně. Ty byly však vykoupeny určitými ústupky ve prospěch domácích konfuciánských tradic, zvláště pokud šlo o uctívání mrtvých

5) Č. Z í b r t, Bibliografie české historie, III.2, Praha 1906, 619 (č. 12060), J. G e b a u e r, Die Publicistik über den Böhmischen Aufstand von 1618, Hallesche Abhandlungen zur neueren Geschichte, Hf. XXIX. (1892), 102 an. - k autorským atribucím "Zvonu": M. H o l z m a n n - H. B o h a t t a, Deutsches Pseudonymen Lexikon, Wien-Leipzig 1906, 136, popř. E. W e l l e r, Lexikon Pseudonymorum, Regensburg 1886, 264, t ý ž Index Pseudonymorum, Leipzig 1856, 73; v Haugvicově pozůstalosti je základní brožura a její čtyři pokračování (viz Z í b r t, l.c.), v soupiseu ("Consignation" viz. výše pozn. č. 2) jsou zapsána pod č. 38, 39, 41, 46 a 47, v názvech jsou některé drobné odchylky - např. první pokračování má v podtitulu "Ohrbösel" místo u Zibrta uváděného "Ohrlöffel"; k stejnému tématickému okruhu se v Haugvicových knihách hlásí i jiná kniha (c.45): "Nachsimliche, doch unvorgreifliche zu Bedenken gebende Deuttung, über die zu Prag in Junio 1621 bey der erschrocklichen Execution am Himmel erschienenen 2 Regensbogen ..."

předků. Protivníci všemocného řádu se chopili této příležitosti a našli v ní záminku k rozpoutání protijesuitské kampaně, tvrdíce, že jesuité, aby upevnili svoji moc, neváhají opouštět hranice přísné křesťanské ortodoxie. V našich souvislostech nejde pochopitelně o meritorní stránku tohoto sporu, jenž se stal záhy jesuitům i dosti nebezpečným. Co zasluží většího důrazu, je skutečnost, že to byla jedna z prvních legálních platform, jak proti nim útočit. Že se s tím setkáváme právě mezi Haugvicovými knihami, zasluží jistě pozornosti.⁶⁾

Haugvice však nepřitahovala jen protijesuitská propaganda. Lze soudit, že mu byla blízká i typicky osvícenská nechut k mnišství a klášternímu životu, u něho jako u bývalého protestanta tím pochopitelnější. Proto jej zřejmě zajímalo postavení řádového duchovenstva a klášterů v tehdejší společnosti. Jasně to ukazuje další dvojice brožur, jedna francouzská, druhá německá (jde zřejmě o dvojí znění téhož textu) řešící otázku, jak zmenšit počet klášterů a jak změnit jejich poslání.⁷⁾ Aniž by bylo třeba činit hned předčasné závěry, je přece jen již na tomto základě možno vyslovit předpoklad, že Haugvicovi nebyly vzdáleny ani myšlenky, z nichž se rodila pozdější josefinská, a z části již i tereziánská úprava poměru státu a církve.

Jinou velkou skupinu v Haugvicově cenzurované pozůstalosti tvoří letákový konvolut "R o z h o v o r ů v ř í š í m r t v ý c h" ("Gespräche in dem Reiche derer Toten"). Tady jde ovšem o zcela jinou tematiku. "Rozhovory v říši mrtvých", stejně jako řada jiných podobných "rozhovorů", byly oblíbenou formou publicistické pamfletistiky 18. století. Spisky tohoto druhu měly ustálenou podobu dialogů, vedených rozmanitými historickými osobami. Fiktivní prostředí záhrobního života dávalo autorům značné možnosti vkládat do úst konverzujících, kteří zpravidla náleželi rozmanitým epochám, výroky odrážející veřejné mínění současníků. Autorem "Rozhovorů v říši mrtvých" byl německý publicista D a v i d F a s s m a n n a po něm C h r i s t o p h G o t t l o b

6) Č. 19 a 29 seznamu "zakázaných" knih v Haugvicově pozůstalosti: "Das unchristliche Christentum, in einem Sendschreiben des bekehrten Chineser Pavang anonymus...", "Das unchristliche Christentum in einem Sendschreiben aus dem Chinesischen in das Englische so dann ins Teutsche versetzt..."

7) Č. 27 a 28 seznamu: "Bedenken über die Notwendigkeit die Anzahl der geistlichen Ordens-Häuser zu vermindern und deren Verfassung anderst einzurichten", "Memoire sur la necessité de diminuer le nombre et de changer le système des maisons religieuses"; tématicky příbuznou byla i jiná kniha (č. 36) o možnostech likvidace majetku náležejícího k tzv. (mrtvé ruce): "Discussio quaestionis an Princeps Imperii Romani... Catholicus ecclesiastici praesertim ordinis in territorio suo legem aut statutum, vigore cuius monasteria atque ordines religiosi ab hereditatibus... quacunque ratione acquirendis sive in totum sive pro parte excludantur ... jure ac conscientia salva condesse valeat ..."

R i c h t e r; z obou zaslouží zmínky prvý, který měl blízko k proslulému "tabákovému kolegiu" pruského krále Fridricha Viléma I. a byl tady v tomto smyslu jakýmsi téměř oficiálním propagandistou.⁸⁾

V haugvicovském souboru jsou "Rozhovory" zastoupeny 6 exempláři. Z aktérů jednotlivých schůzek (z nichž každé byl věnován vždy jeden svazek) je možno zaznamenat populární postavy loupežníků L i p s T u l i a n a a C a r t o u c h e, jejichž osudy se dostaly i u nás v poslední době do obrazových seriálů a na plátna kin. V 18. stol. to byl mimo jiné i běžný výraz zájmu o zbojnictví, jež se rozšířilo zejména počátkem tohoto období, jak ukazuje nejen příklad našeho Jánošíka, nýbrž i velmi známá postava francouzského zbojníka Mandrina. V našich rozhovorech nešlo ovšem jen o kriminální interes či reprodukci historek na úrovni pozdějších pitavalů. Zajímavé je, že saský Lips Tulian tu vystupuje především jako zbojník poškozující majetek církve ("kostelní lupič"). Romantická kulisa může tak sotva zastřít, o co v rozhovorech ve skutečnosti šlo a proč si je Haugvic opatřoval: byly to v podstatě nástroje pruské propagandy, což je i jinak naprosto zřejmým, neboť v jednom z nich v Haugvicově souboru vystupuje pruský m a r š á l S c h w e r i n, padnuvší v bitvě u Štěrbohol.

Podobný, i když poněkud jinak - možno říci - světověji a v jistém ohledu i snad frivolněji laděný obsah měla jiná, rovněž mnohoznačně rozvětvená pamfletistická řada tak řečených "Š p i o n ů", ventilující nej-různější klepy a historiky z dvorského života evropských vládařů, ne-jednou s anekdotickým a pomlouvačným podtextem. Autorem většiny z nich byl G i o v a n n i P a o l o M a r a n a; jinak však napodobení tohoto vzoru se táhlo v rozmanitých obměnách celým 18. stol. a doznívalo ještě na jeho konci.⁹⁾ U Haugvice najdeme jeden exemplář, o němž však podle pozůstalostního soupisu není jasno, zda náležel původní řadě či dalším modifikacím. I to však stačí, aby byla zřejmou snaha jeho majite-

8) Arn. K r a u s, Husitství v literatuře zejména německé, II., Husitství v literatuře barokní a osvícenské, Praha 1918 (Rozpravy Čes. akademie III.49), 131: D. Fasmann (1663-1744) byl v tabákovém kolegiu jakýmsi mluvčím intelektuálních kruhů; podle K. se však lišil od jiné podobné osobnosti, již byl J.P.Gundlig, který prý tam vystupoval v úloze bezděčného šaška; myšlenku "rozhovoru" pochytil prý F. asi od Gundlingova staršího bratra Mikuláše Jeronýma; k Richtrovi, jenž v "rozhovorech" pokračoval v l. 1757-1763: M. H o l z m a n n - H. B o h a t t a, Deutsches Anonymen Lexikon 1501-1850, II., Weimar 1903, 220; za přátelskou pomoc v těchto věcech vzdávám dík Dr. Vl. Dokoupilovi.

9) "Espion" či správněji "L'espion dans les courts des princes chrétiens" vycházel ponejvíce v Kolíně n.R., ale i jinde; autorskou atribuci opírám o katalog pražské univ.knihovny; autorů bylo však více - Gouder, Saint Flour; i svazek v Haugvicově pozůstalosti (je zapsán jako č.6) je zřejmě obměnou hlavní řady (viz. níže v textu), jak ukazuje jeho nejasný titul: "Espion de Thomas Caceli dans les courts de l'Europe par lettres et memoires ...contentant diverses anecdotes politiques pour servir à l'histoire du temps present ..."

le být informován o proměnách veřejného mínění, spojená snad i s trochou touhy po senzačních příbězích.

Váženější zaměření naznačuje několik knih věnovaných Macchiavellimu, či snad přesněji vzato macchiavellismu. Šlo tu nejen o politickou, nýbrž v pravém slova smyslu módní tematiku. I pozdější pruský král Fridrich II. se v mládí, veden svými diletantskými literárními a filozofickými zájmy, zabýval těmito otázkami, ovšem způsobem, jenž ostře kontrastoval s jeho pozdějšími vladařskými výkony. Pro nás je cennější to, že u Haugvica se na tomto místě setkáváme se jmény, která mají prvořadý zvuk: přichází tu *V o l t a i r e* a vedle něho *S a i n t P i e r r e*.¹⁰⁾ K zbystření pozornosti to jistě stačí, nemluvě o tom, že zmíněná díla jsou i dobrým svědectvím o vkusu svého majitele.

Do užší oblasti politické a právní literatury náleží v haugvicovském souboru i několik dalších knih, vesměs zvučných autorských jmen. V první řadě je to známý spis *V e i t a L u d w i g a v. S e c k e n d o r f a* "Christenstaat", který bývá považován za jedno z východiskových děl pro německou kameralistiku;¹¹⁾ dále jedna z prací plodného a významného představitele téže disciplíny *J o h a n n a H e i n r i c h a G o t t l o b a v. J u s t i h o*,¹²⁾ jejíž umístění mezi cenzurovanými knihami vzbuzuje podiv, neboť Justi se svou činností dotkl i Rakouska. Konečně se tu setkáváme se jménem, které představuje stálíci první velikosti - se jménem *H u g o G r o t i a*, i když, pravda, v netypické souvislosti, neboť nejde o dílo právní, nýbrž o jeho spis "D e v e r i t a t e r e l i g i o n i s c h r i s t i a n a e".¹³⁾ Pozůstalostní soupis neprozrazuje, zda Grotiovo dílo bylo výsledkem Haugvicova zájmu o otázky náboženství a církve v duchu již osvícenském, či naopak jen pozůstatkem jeho protestantské minulosti.

Do naznačeného okruhu politické a právní literatury v Haugvicových knihách náleží konečně práce *A d a m a F r i d r i c h a C l a f f e y e*, nadepsaná "V e r n u f t - u n d V ö l k e r - R e c h t". Jde o dílo saského historika autora známých pragmatických dějin České koruny, které bývají, ač ovšem daleko mladší, uváděny dobo-

10) V seznamu pod č. 24 je především 6ti svazková, blíže neurčená edice Macchiavelliho díla; č. 25: "Antimacchiavelle ou essai de critique sur le Prince de Macchiavelle publié par Voltaire", č. 26: "Reflexions sur l'antimacchiavelle par M. l'abbé de St. Pierre."

11) Pro začátek kameralistických nauk má ze Seckendorffových děl ještě větší význam starší jeho práce (1656) "Teutscher Furstenstaat", rovněž však "Christenstaat" (z r. 1685), který je v Haugvicově pozůstalostním seznamu uveden pod č. 1, je z tohoto hlediska důležitý.

12) Jsou to Justiho "Neue Wahrheiten zum Vortheil der Naturkunde und des gesellschaftlichen Lebens der Menschen", uvedené pod č. 3.

13) Grotiovo dílo je v seznamu pod č. 2; jde o vydání publikované v Lipsku v r. 1726.

vou literaturou jedním dechem s Goldastem.¹⁴⁾ Stejný zájem o přirozené právo u Haugvice navozuje i jiná další francouzská brožura podobného obsahu. Konečně na okraji této tématické skupiny je možno mezi Haugvicovými knihami nalézt i francouzský spisek dovolávající se ve svém titulu navarské královny Markéty z Valois a rovněž jen podle titulu zajímavou brožuru "moskevských dopisů".¹⁵⁾

Náleží sem konečně do určité míry i spis německého básníka z konce 17. stol. *Heinricha Anselma Zieglera v. Kliphäusen* (1663-1696) "Historischer Schauplatz und Labyrinth der Zeit", který stejně jako jeho ostatní práce se těšil čtenářské oblibě hluboko do 18. stol.¹⁶⁾ Ostatně i název sám ukazuje, že v něm nešlo jen o zpracování čistě literárního sujetu, nýbrž o vyjádření ideologicko-politických zřetelů.

Zbytek Haugvicových cenzurou pozastavených knih tvoří spisy převážně religiozního zaměření, zdaleka však ne jen ve smyslu teologickém a bohoslužebném, ale i tady s jasně církevně politickou orientací. Každé pochybnosti o tom rozptyluje brožura o "tajnostech tyranské španělské inkvizice", jakož i práce o čarodějnictví, hlásící se k anglickému původu, která je nepochybně výrazem osvícenské kritiky tohoto neblahého jevu.¹⁷⁾ V ryze nábožensky zaměřených dílech převládá luteránská literatura. Ale i tady je cítit vždy znovu, jak bylo již podotčeno, důraz na církevně politickou tematiku, jak to dosvědčují práce o poměrech protestantů v Uhrách a o náboženské situaci ve Slezsku,¹⁸⁾ která nepochyb-

14) Ke Claffeyovi, zejm. k jeho státoprávním stanoviskům, pokud šlo o vztah Čech k říši srv. např. A. K r a u s, l.c., 113 nebo např. i F. M. B a r t o š, Osvícenská rozprava o poměru Čech k říši německé, Časopis Musea království Českého, XCI. (1917), 200.

15) Č. 15 soupisu (Markéta z Valois) a č. 35: "Moskowitzische Briefe, oder wieder der löbl. Russischen Nation, von einem aus der anderen Welt zurückgekommenen Italiener ausgesprengte Verleumdungen", do tohoto okruhu náleží asi i (č. 33) "Abhandlung von denen Ursachen Gesetze zu setzen oder abzuschaffen, von dem Verfasser der Brandenburgischen Merckwürdigkeiten" (jde zřejmě o montesquieuovskou tematiku).

16) Zieglerovo nejznámější dílo je "Asiatische Banise"; u Haugvice (č. 7) je jeho "Historischer Schauplatz" zapsán s doložkou "continuirter" šlo tedy zřejmě o doplněné a aktualizované vydání.

17) Č. 5 "Der tyrannischen hispanischen Inquisition Heimlichkeiten, so durch wunderbahre Gottesschickung offen bahret werden ..." (jako autor je uveden Joachim Peringer či Beringer); č. 37 "Huchinsonis Franc. Historischer Versuch von der Hexerey in einem Gespräch zwischen einem Geistlichen, einem schriftgelehrten Advocaten und englischen Geschwohrnen Theodor Arnoli ..."

18) O uherských poměrech je práce uvedena v seznamu pod č. 4, o slezských od známého theologa Valentina Alberta "Wohl gegründete Widerlegung der Scheingründen, dass die Lutheraner in Schlesien der verlienen Religions Freiheit unfähig und verlustiget wären" (č. 43); z čistě náboženských děl překvapí zařazení známého díla Andrease Wiganda "Sermo revocatorius" (č. 44), vydaného v Mohuči (např. r. 1671) mezi cenzurované knihy; jinak tu převládají ponejvíce díla apologetická (z protestantského stanoviska): např. č. 53 - proti papežství, č. 40 - o konverzi ke

ně odráží nejen Haugvicův původ z této oblasti, nýbrž i zvláštní náboženský vývoj, jehož projevem byl ještě na počátku 18.stol.altranstedský mír. Nepochybíme tedy, budeme-li v této nábožensky laděné skupině knih vidět díla, která mohla Haugvice podněcovat ve směru osvícenské náboženské tolerance.

Pohled, který rýsuje rozbor knih z Haugvicovy pozůstalosti, jež se dostaly do nežádoucího zájmu cenzury, sotva může vést hned k jednoznačnému závěru. Co se tu spíše před očima čtenáře objevuje je list vytržený jaksi ze skicáře, který některé tahy sice naznačuje, aniž však je podává v úplnosti. I tak - a nebo snad právě proto - nelze pochybovat o tom, že jde o pohled cenný, a možná ve své konkrétní neúplnosti tím cennější.

Co v něm vystupuje nejvíce je silný důraz na otázky církevně politické a úpravu poměru státu a církve. Je to jistě akcent poněkud zkreslený cenzurními zřetely, přesto však nelze mít pochybnosti o jeho průkaznosti. Zájem o tyto věci byl u někoho, kdo se hlásil k osvícenskému proudu nebo kdo jej alespoň sledoval, nezbytný. To, že Haugvic mezi rané osvícence tereziánského dvora náležel, je jasné. Knihy, které měl, tento vztah nejen dále prokazují, nýbrž činí jej - a v tom je jejich hlavní cena - i určitelným.

Obraz, jenž takto získáváme, je přes svou neúplnost a útržkovitost plastičtější než dvojrozměrná silueta ctižádostivého byrokrata, který se dere vpřed bez jakýchkoliv skrupulí a ohledů. V Haugvicově knižní pozůstalosti se tak tedy potvrzují i některé pozitivní rysy jeho osobnosti, a co více objevují se tu i nepochybné ideové a názorové zdroje, z nichž musel vycházet. I tím se tedy ověřuje, že pozornost věnovaná drobné epizodě, jakou byl cenzurní zásah do pozůstalostního řízení po tvůrci tereziánského správního centralismu, není zbytečnou.

katolictví atp.); Haugvicova náboženská stanoviska osvětluje i deisticky, ba libertinsky laděná brožura (č.32) "Lucina sine concubitu, d.i. ein Brief ... worinen eine unwidersprechliche Art, sowohl aus der Vernunft, als aus der Erfahrung bewiesen wird, dass ein Frauenzimmer ohne Zuthun eines Mannes schwanger werden und ein Kind zur Welt bringen könne".

"VERBOTENE" BÜCHER IN DER BIBLIOTHEK EINES THERESIANISCHEN ZENTRALISTEN

Valentin Urfus

Zusammenfassung

Die hier resümierte Abhandlung ist einer geringfügigen Episode gewidmet. Dazu kam es bei der Abhandlung der Verlassenschaft Fridrich Wilhelm Haugwitzens, der als Schöpfer des thesesianischen Zentralismus angesehen wird. Dem unerwünschten Interesse der Zensurorgane fiel hier ein Komplex von mehr als 50 Büchern aus dem Besitz Haugwitzens anheim, deren Bestandaufnahme in den Archivbeständen des staatlichen Archivs in Brno aufbewahrt wird. Es handelt sich grösstenteils um Werke publizistischen und pamphletischen Charakters (z.B. die populären "Gespräche in dem Reiche derer Toten" von D.Fassmann). Viele von ihnen haben eine Thematik über kirchenpolitische Fragen gemeinsam, insbesondere das Verhältnis von Staat und Kirche. Eine ausgeprägte Gruppe unter ihnen bilden auch jesuitenfeindlich orientierte Arbeiten: es sind dies z.B. auch Werke aus der Zeit des böhmischen Ständeaufstandes, die damals als Grundlage für die offizielle habsburgfeindliche Propaganda dienten (einige Bände der Reihe "Variorum discursuum Bohemicorum nervus oder Hussiten Glock"). Sonst taucht unter den zensurierten Büchern auch das damalige Interesse an Macchiavelli und den Macchiavellismus, hier sogar in Verbindung mit dem Namen Voltaires, auf; ferner kommen Namen der Gründergeneration der Kameralisten (Seckendorf, Justi) und einmal, wenn gleich in untypischem Zusammenhang, auch der Name Grotius vor. Das Inventar der von der Zensur beanständeten Bücher aus der Verlassenschaft Haugwitzens bildet zweifelsohne eine willkommene Quelle für die Erkenntnis seiner Ansichten und seiner Mentalität. Haugwitz tritt hier als Anhänger der aufgeklärten religiösen Toleranz auf, der auch andere für die aufgeklärte Atmosphäre typische Standpunkte teilt, so insbesondere die Abneigung gegen das Klosterleben und das Mönchtum.